

УДК 657.421.3

КЛАСТЕРНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ГОЛОВНИЙ НАПРЯМОК РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Ю.І. Продіус, к. е. н., доцент

А.М. Ткаченко

Одеський національний політехнічний університет, Одеса, Україна

Продіус Ю.І., Ткаченко А.М. Кластерна форма організації підприємств як головний напрямок регіонального розвитку.

Досліджено кластерні форми організації підприємств як головний напрямок регіонального розвитку, обґрунтовано необхідність впровадження кластерних ініціатив в Україні.

Ключові слова: кластер, кластерні об'єднання, ресурси, інновації, інвестиції, регіональний розвиток, конкурентоспроможність, цілі, завдання

Продіус Ю.І., Ткаченко А.Н. Кластерная форма организации предприятий как главное направление регионального развития.

Исследованы кластерные формы организации предприятий как главное направление регионального развития, обоснована необходимость внедрения кластерных инициатив в Украине.

Ключевые слова: кластер, кластерные объединения, ресурсы, инновации, инвестиции, региональное развитие, конкурентоспособность, цели, задачи

Prodius J.I., Tkachenko A.N. Cluster form of companies the main direction of regional development.

Researched cluster form of enterprises as the main direction of regional development, substantiated the necessity of implementation of cluster initiatives in Ukraine.

Keywords: cluster, cluster associations, resources, innovation, investment, regional development, competitiveness, goals, objectives

На сьогоднішній день українська економіка знаходиться в такому стані, що потребує невідкладних та глобальних змін. Гостро стоїть проблема прискорення зростання національної та регіональної економіки.

Конкуренція на ринках все більше загострюється, і це створює нові передумови для пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Однією із таких можливостей для вирішення даної проблеми є кластерна форма організації підприємств, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіону, збільшення його потенціалу та економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій та невирішених раніше частин проблеми

Виявлення інтересу до теоретичних та практичних аспектів розвитку кластерів все більше зростає, з'являється все більше досліджень, публікацій, присвячених даній темі.

Теоретичні та практичні аспекти кластерної форми організації підприємств відображено в працях як закордонних вчених-економістів, так і вітчизняних дослідників, зокрема – М. Портер, Е. Бергман, Е. Браун, Е. Фезер, М.П. Войнаренко, Б.М. Данилишин, В. Савченко, С. Соколенко, Ю.В. Міхеев та інші. Але все ж проблема досі залишається не вирішеною.

Мета статті – дослідити кластерні форми організації підприємств як головний напрямок регіонального розвитку, відмітити позитивні наслідки впровадження кластерної форми організації підприємств, обґрунтувати необхідність впровадження кластерних ініціатив в Україні.

Основний матеріал

Перш за все, необхідно зрозуміти що таке кластерні об'єднання і взагалі «кластер».

Кластерні об'єднання на сьогоднішній день є однією з найефективніших форм організації інноваційних процесів, форм регіонального розвитку, за якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації компаній. Об'єднання у кластери формують специфічний економічний простір з метою розширення сфери вільної торгівлі, вільного переміщення капіталу та людських ресурсів, а

отже, виконують функції структуроутворюючих елементів глобальної системи [3].

З англійської мови термін *cluster* переводиться як гроно, букет, щітка, або як група, скупчення, зосередження (наприклад, людей, предметів), або як бджолиний рій, буквально – «зростати разом». Кластер – це також, крім всього іншого, і математичний термін, що позначає фізично близьке розташування логічно пов'язаних об'єктів у межах однієї області. Подібне значення вкладається і в економічний зміст (визначення, поняття) цього слова [1].

Поняття кластера в науковий обіг було введено американським вченим Майклом Портером в його фундаментальній праці — конкурентні переваги країн (1990), яке виникло на основі системного дослідження інформації про діяльність успішних американських і європейських корпорацій [5].

Те, що Портер називає кластерами, також називається іншими дослідниками — промисловими округами — новими промисловими зонами, — регіональними виробничими комплексами і т.д. залежно від конкретних характеристик таких агломерацій [5].

Кластер – це група географічно близьких взаємопов'язаних компаній і асоційованих інститутів у певній сфері діяльності, що характеризуються спільністю та взаємодоповненням один одного [7]. Вони зазвичай формуються в тих географічних зонах, де комунікації, логістика та людські ресурси є легко доступними.

М.П. Войнаренко дає наступне визначення кластера: це територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, які тісно співробітничать із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та економічного зростання регіону [11].

С. Соколенко, один із українських дослідників кластерного підходу, говорить, що кластер – це новий ефективний спосіб і система взаємодії, постійного ділового спілкування територіально і економічно споріднених учасників виробничого процесу для отримання підсумкового синергетичного комерційного результату.

В рамках економічної політики у регіонах України, розвиток кластерів стає одним із пріоритетних напрямків. Питання необхідності кластеризації економіки України розглядали в Кабінеті Міністрів України ще у 2003 році. Свідченням цього є Постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.2003 р. №1174 «Про схвалення Державної програми розвитку промисловості на 2003-2011 роки», в якій було передбачено формування технологічних кластерів, передусім, у найбільш наукоємних і високотехнологічних видах економічної діяльності, здатних кардинально змінити економічний і науково-технічний потенціал промисловості, забезпечити оптимізацію регіональних, промислових комплексів та виробничих потужностей підприємств [10]. Але наряду з цим до сих пір питання визначення переваг і недоліків

кластерного підходу в Україні й носить спірний характер.

В умовах постійно зростаючої глобалізації та конкуренції, питання скорішого створення та сприяння ефективному розвитку кластерних об'єднань в Україні набувають особливої актуальності та мають безумовну перспективу, особливо в умовах змін, що відбуваються у світовій економіці, у якій на перший план виходить володіння якісно новим видом ресурсів, а саме інформацією, інноваціями та інтелектом [12].

Економічна база кластерів дозволяє продуктивніше використовувати усі види ресурсів: ефективно витратити капітал, мінімізувати зайві виробничі потужності, досягнути більше раціонального розподілу витрат, що розширює перспективи зовнішніх інвестицій.

Характерними особливостями успішної діяльності кластерів є: майнові взаємозв'язки між організаціями, які перетворюють учасників кластерів на більш міцніших у порівнянні з підприємствами, які працюють самостійно; кооперація та співробітництво, які виступають стимулами до пошуку більш досконалих методів роботи; орієнтація не лише на потреби ринків товарів, робіт, послуг, а й на спільні потреби територіальних громад, що становиться головним фактором визначення згуртованої стратегії при одночасному забезпеченні відповідності стратегії кожного окремого суб'єкта загальній стратегії розвитку території.

Отже, в якості фундаменту вітчизняної промислової політики має бути закладена інноваційна концепція розвитку кластерів.

У багатьох розвинених країнах активно створюються кластери як запорука розвитку регіональної та державної економік. Існує величезна кількість кластерних об'єднань підприємств, які досягли значного успіху та світового визнання [2].

Наприклад, у 90-х роках ХХ ст. кластерна модель розвитку економіки стала пріоритетною у Фінляндії. В межах всім добре відомого об'єднання компаній Силіконової Долини (Каліфорнія, США) тільки за період з 1991 по 2001рр. венчурні інвестиції виросли з 2 млрд. дол. до 68,8 млрд. дол. У США величезна кількість міст і територій реалізують свої кластерні стратегії. На початку ХХІ ст. в США в кластерах було задіяно 57% всього працездатного потенціалу країни, а частка ВВП, яке було вироблено кластерами США, складала 61%.

Серед європейських країн за рівнем кластеризації значною мірою виділяються Італія і країни Балтійського регіону. В Німеччині діють 3 кращі світові кластери високих технологій, що носять почесну назву «Силіконова Долина ХХІ сторіччя» – це Мюнхен, Гамбург, Дрезден. Крім цього, в країні функціонує значна кількість промислових кластерів, як наприклад автомобільні кластери в 10 землях.

Загалом, створення та розвиток кластерів призводить до інтегральних переваг: підвищення конкурентоспроможності економіки, активізації інноваційної діяльності і реальних механізмів узгод-

ження інтересів влади, бізнесу, науки та освіти при розробці стратегії розвитку як на рівні окремого суб'єкта господарювання, учасника кластера, так і на рівні регіону і країни.

Однак, незважаючи на безперечні переваги кластерної організації економіки для окремої території та для держави в цілому, існують різноманітні перешкоди на цьому шляху: погана інфраструктура; брак капіталу та кваліфікованої робочої сили; ієрархія кластерів – труднощі для постачальників нижнього рівня; ефект блокування, тобто поодинокі компанії можуть бути більш конкурентними порівняно з кластерними; загроза гіперспеціалізації кластера і надмірна брендизація; незацікавленість державних органів влади, нерозуміння вигод від кластерного підходу [4].

Українські регіони стикаються із багатьма проблемами при спробах втілити в життя кластерні ініціативи. Багато із цих проблем необхідно вирішувати на державному рівні. До причин повільного впровадження кластерних моделей в Україні можна віднести наступні:

- в Україні відсутня нормативно-правова база регулювання кластерних ініціатив;
- органи влади необізнані щодо потенційних можливостей кластерів;
- слабка інституційна підтримка кластерного розвитку;
- недостатня кількість кваліфікованих досвідчених спеціалістів із кластерного розвитку;
- недостатньо фінансових ресурсів;
- відсутні критерії оцінки економічної ефективності кластерів;
- вітчизняний бізнес погано інформується про кластерні ініціативи;
- складна політична ситуація;
- економічна криза.

В межах державної регіональної кластерної політики можуть бути реалізовані наступні напрямки:

- виявлення й дослідження ситуації в процесі формування кластерів на територіальному рівні, у тому числі виявлення оптимальної структури кластера, територіальної локалізації його окремих ланок, співіснування аналітичних досліджень перспектив розвитку кластера, його конкурентності на зовнішніх ринках, оцінка впливу кластера на соціальну сферу;
- формування комунікаційних територій для потенційних учасників територіальних кластерів, у тому числі за рахунок їхньої інтеграції в процесі розробки й обговорення стратегій регіонального розвитку, допомога в обміні досвідом між регіонами щодо формування кластерної політики;
- сприяння консолідації учасників кластера (у тому числі через асоціативні форми), впровадження програм по сприянню виходу підприємств кластера на зовнішні ринки, здійснення сумісних маркетингових досліджень та рекламних заходів, реалізація освітньої політики, узгодженої з основними представниками

майбутнього кластера, забезпечення можливості комунікації й кооперації підприємств й освітніх установ;

- створення інституційного середовища й інформаційно-комунікаційної інфраструктури для розвитку територіальних виробничих кластерів.

Процес формування кластерів повинен впроваджуватися на основі об'єктивних конкурентних переваг регіону та з врахуванням їх можливих змін у майбутньому. Кластер як частина стратегії розвитку регіону повинен урахувати і не суперечити загальному стратегічному напрямку розвитку території.

Кластерна форма організації підприємств може надати регіону значні переваги та можливості. Явною перевагою є те, що з'явиться можливість для бізнесу, влади та навчально-освітніх закладів спільно працювати для укріплення економіки регіону. До того ж, світовий і незначний український досвід показують такі переваги виробничих систем організованих на основі кластерів:

- завдяки задіянню у виробництві підприємств різної величини та різних форм власності вони забезпечують поєднання спеціалізації виробництва з одного боку та гнучкості цього процесу з другого боку;
 - кластери дозволяють нарощувати обсяги виробництва і надання послуг та при цьому завдяки використанню ефекту масштабу зменшувати витрати на виготовлення одиниці продукції та надання послуг;
 - кластерна організація виробництва забезпечує ширше використання інноваційних технологій;
 - взаємодія підприємств в межах кластерів дозволяє посилювати процеси спеціалізації і розподілу праці; розширювати міжфірменні потоки ідей та використовувати інноваційний потенціал більшої кількості працівників інтелектуальної сфери;
 - розширення обсягів діяльності дозволяє створювати нові робочі місця та посилювати соціальну відповідальність бізнесу;
 - спрямованість багатьох підприємств на виробництво одного виду продукту та надання одного виду послуги дозволяє ефективніше використовувати місцеві природні ресурси [5].
- Впровадження кластерної форми організації підприємств безпосередньо для регіону буде мати наступні позитивні наслідки:
- створення нових робочих місць і скорочення безробіття;
 - залучення інвестицій;
 - розвиток підприємництва, в т.ч. малого;
 - розвиток пов'язаних та підтримуючих галузей;
 - покращання інвестиційного іміджу регіону;
 - підготовка в навчальних закладах спеціалістів, в яких є потреба в регіоні,
 - зокрема для кластера;
 - відродження та активний розвиток промисловості.

За допомогою кластеру може бути досягнуто конкретний господарський ефект і підсилено конкурентну перевагу як окремих компаній, так і кластера в цілому. Кластери більш ефективно, ніж галузі охоплюють важливі зв'язки, цим самим забезпечуючи можливість взаємозаміни галузей, сприяючи розвитку технологій, навичок та поширенню інформації, важливої для функціонування бізнесу.

Кластерна форма організації підприємств цілком реально може стати для України передумовою для швидкого економічного зростання та вирішення екологічних проблем.

Але поки що процес кластеризації економіки не набув достатньої потужності та розповсюдженості. Концепція створення кластерів в Україні продовжує існувати лише у вигляді проекту розпорядження кабінету Міністрів, який розробляється Міністерством економічного розвитку і торгівлі.

Перспективи розвитку кластерів в нашій державі є значними, бо в Україні є людські ресурси, корисні копалини, території, наукова база. Але для того, щоб забезпечити прискорений стабільний розвиток економіки України на основі кластерів необхідно:

- щоб всі учасники при вступі в кластер брали на себе добровільні зобов'язання про взаємне сприяння та координації зусиль для досягнення спільних цілей;
- залучати як іноземні, так і вітчизняні інвестиції;
- здійснювати діяльність членів кластерів на принципах рівноправності і паритетності;
- створити нормативно-правову базу, яка б регулювала кластерні ініціативи;
- розробити техніко-методологічну базу щодо кластерної форми організації підприємств.

Переваги від кластерної форми організації підприємств очевидні, але вони можливі лише в умовах дотримання прозорих правил ринкової економіки: внутрішня конкуренція серед підприємств кластеру призводить до визначення лідера галузі, а це стимулює подальший приток інвестицій і професійне зростання менеджменту та фахівців. Продуктом та основною метою існування кластеру – є вихід підприємств регіону в глобальне конкурентне середовище та на світові ринки. Це має й позитивні соціальні наслідки: збільшення добробуту населення, виникнення невиробничих активів, підвищення якості соціальних послуг [5].

Але разом із позитивними наслідками, науковці також говорять і про ризики, що супроводжують економічні кластери. Рецесія галузі, ринкові кирзи можуть спричинити стагнацію економіки регіону, оскільки диверсифікація економічного кластеру – складне й довготривале завдання для держави [8].

На сьогоднішній день структура економічних кластерів в Україні залишається остаточно невизначеною. Це зумовлено певними причинами. Перш за все це пов'язано зі складностями переходу від планової до ринкової економіки. В

наслідок цього українські підприємства втратили інноваційну складову. В ринкових умовах припинили своє існування науково-дослідні установи, що не змогли продовжувати діяльність у глобальному економічному просторі. Як наслідок, пріоритети інвесторів змінилися, перелаштувавши їх увагу на переробну промисловість із високо-технологічної та наукомісткої промисловості.

Кластери є рушійною силою розвитку як національної економіки України, так і кожного регіону окремо, в тому числі і Південного регіону. Цей регіон займає переважно рівнинну причорноморську низовину і має вигідне географічне розташування, оскільки через його територію проходять важливі автомобільні, залізничні, річкові та повітряні шляхи, які сполучають Україну з багатьма зарубіжними країнами. На сьогоднішній день Південний регіон відрізняється потужним розвитком портового, рекреаційного, туристичного господарств. Також в регіоні розвинені багатогалузева харчова промисловість, машинобудування, в т.ч. виробництво суден, сільськогосподарської техніки, електротехнічних виробів. В регіоні сконцентровано до 90% виробництва вин та половина консервної промисловості України [12].

Для Південного регіону виділяють наступні напрямки потенційних кластерів: туризм, high-tech, суднобудування, агропромисловість, логістика, оздоровлення, рибальство, мікроелектроніка.

Основні кластерні об'єднання південного регіону України:

1) Севастополь: кластер альтернативної енергетики: «Байдари-Тур»; «Аура»; морський кластер України.

2) АР Крим: туристично-рекреаційний; харчовий, рибальства.

3) Одеса: транспортно-логістичний; туристично-рекреаційний; металосервіса; машинобудування; рибного господарства.

4) Ізмаїл: кластер органічного землеробства; рибний; зеленого сільського туризму.

5) Миколаїв: суднобудування; електроніка.

6) Херсон: транспортно-логістичний «Південні ворота України»; рибальства [3].

На півдні України сформувався найпотужніший промисловий кластер — суднобудування, що являється важливою міжнародною конкурентною перевагою України, відновлення якого і дозволить сприяти зменшенню відставання від країн-сусідів [10].

Реалізація кластерів Південного регіону України сприятиме збільшенню інвестицій в економіку регіону та експорту; поєднанню переваг гнучкості з економією масштабу; підвищенню конкурентоспроможності компаній регіону, розширенню їх частки на ринку; зростанню темпів інновацій; зменшенню безробіття і збереженню податкової бази тощо.

Висновки

Підсумовуючи результати даного дослідження, варто відмітити, що на сьогодні в Україні кластерна форма організації підприємств є необхідною

передумовою для відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційного розвитку, досягнення високого рівня економічного розвитку та конкурентоспроможності регіонів. Кластери сприяють не лише регіональному розвитку економіки, а й виходять на міжнародні рівні. Основними наслідками створення кластерів стають вдосконалення й розвиток виробництва, збільшення кількості малих та середніх підприємств, зростання конкурентоспроможності підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках, розвиток і розповсюдження інноваційної активності та інше, що позитивно впливає на економіку регіону.

Для активної кластеризації економіки регіону, звичайно, необхідно вирішувати досить велику низку проблем, а саме: вдосконалити законодавчу базу для кластерних об'єднань, відновити державне фінансування, надати пільги та дотації, запровадити консультаційні та дорадчі центри. Шляхом подолання проблем мають стати інвестиційні форуми, які дають можливість вкладення інвестицій в різні галузі регіону, а це в свою чергу дасть поштовх до зрушень в економіці.

До переліку основних напрямів перспективного розвитку кластерів південного регіону необхідно віднести різні галузі виробництва сільськогосподарської продукції: можливе створення агропромислових кластерів і у напрямку переробки зерна, соняшника, м'яса та молока. Значні перспективи має розвиток транспортно-логістичних кластерів, у яких є перспективи інтернаціоналізації їх діяльності в рамках чорноморського економічного співробітництва. Також всім відомий великий рекреаційний потенціал регіону, в якому, на основі розвинутого курортно-туристичного господарства, є широкі можливості щодо створен-

ня різного роду медично-лікувальних та туристично-оздоровчих кластерів.

Необхідно популяризувати та інформувати органи влади про можливості та переваги саме кластерної форми для отримання сталої підтримки з боку держави.

Варто зазначити, що потреба в кластерній формі організації підприємств обумовлюється не збільшенням і недостатніми темпами розвитку суттєвої частки господарюючих суб'єктів, а якістю і результатами їх функціонування.

Кластерна форма організації підприємств дозволяє позбавитись від значної частки проблем розвитку, удосконалити механізми управління, посилити спеціалізацію, кооперування і комбінування економічних видів діяльності і оптимізувати структуру господарських комплексів міст, раціонально використовуючи територіальний простір і ресурси.

Крім того, кластерний підхід покращує рівень життя населення, підвищує конкурентоспроможність бізнесу, розташованого на території конкретного регіону, підтримує ефективний бізнес-клімат, який збільшує переваги задіяних компаній і забезпечує перехід до комплексного використання потенціалу всієї держави.

Таким чином, регіони, в яких функціонують кластери, досягають більш високих показників у динаміці розвитку. Україна має дуже серйозний потенціал кластеризації як у високих технологіях, так і традиційних напрямках.

Отже, проведене дослідження свідчить, що в сучасний період постіндустріального розвитку мережеві форми, серед яких провідне місце займають територіальні кластери, відіграють важливу роль в підвищенні конкурентоспроможності регіональної економіки.

Список літератури:

1. Городецька Т. В., Коломієць В. Ю Кластерна форма організації та розвитку територіально-природничих комплексів України
2. Захарова І.В. Аналіз проблем діяльності підприємства у складі об'єднання кластерного типу / І.В. Захарова // Механізм регулювання економіки. – 2006. - № 4. – С. 236-242.
3. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні [Текст] : аналіт. доповідь / [С.О. Біла та ін. ; за ред. С.О. Білої] ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2011. – 80 с.
4. Кузьмін О. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень / О. Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 14-23
5. Кластери як інструмент регіонального розвитку : матеріали науково-практичного семінару (м. Феодосія, 16–20 липня 2012 р.) / За ред. проф. В.В. Мамонової. – Х. : ХарПІ НАДУ, 2012. – 115с.
6. Наконечна Т.Ю. Кластеризація як каталізатор економічного розвитку регіонів та підвищення конкурентоспроможності країни [Електронний ресурс] / Т.Ю. Ткаченко // Економічні науки. Серія: Регіональна економіка. Збірник наукових праць. – Луцьк, 2010. – Вип. 7 (27), Ч. 4. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_4/14.pdf
7. Портер М. Конкуренція : [пер. с англ.] / М. Портер ; под ред. Я.В. Заблоцкого. – М. : ИД Вильямс, 2003. – 496 с.

8. Семенова Г.А. Національний кластер – новий шлях для прискорення економічного та інноваційного зростання України / Г.А. Семенова, О.С. Богма // Вісник економічної науки України. – № 1(9). – 2006. – С. 127-133.
9. Хасаєв Г.Р. Кластери – сучасні інструменти підвищення конкурентоспроможності регіону (через Партнерство до майбутнього). Частина 1. / Г.Р. Хасаєв, Ю.В. Міхеєв // Компас промислової реструктуризації. – 2003. – № 1. – С. 1-13.
10. Федоренко С.Г. Концепція кластерної політики в Україні [Текст] / В.Г. Федоренко [та ін.] // Економіка та держава. – 2008. – № 11. – С. 5-15.
11. Чижиков Г.Д. Національні бізнес-асоціації в умовах інтеграційної економіки в світовому господарстві: Монографія / МОН України. – Донецьк: Норд-прес, 2006. – 284 с.
12. Чорний Є. Морозова Ю.М. Розвиток Півдня України як передумова регіонального розвитку та економічного підйому

Надано до редакції 19.03.2013

Продіус Юлія Іванівна / Julia I. Prodius
j.i.prodius@mzeid.in

Ткаченко Аліна Миколаївна / Alina M. Tkachenko
alina_tka4enko@ukr.net

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Кластерна форма організації підприємств як головний напрямок регіонального розвитку [Електронний ресурс] / Ю.І. Продіус, А.М. Ткаченко // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 1 (6). – С. 136-141. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n1.html>